

การเมืองภาคประชาชนในสังคมไทย ก่อนและหลังทศวรรษ 2540: อุดมการณ์ ความสัมพันธ์ต่อรัฐ และความเป็นพลเมือง

People Politics in Thai Society Before and
After 2000s: Ideology, Relations
to the State and Citizenship

มนตรา พงษ์นิล¹

Montra Pongnil

บทคัดย่อ

บทความนี้สำรวจวรรณกรรมเกี่ยวกับการเมืองภาคประชาชนตั้งแต่ทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน โดยให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ ความสัมพันธ์ต่อรัฐและความเป็นพลเมือง ผู้เขียนพบว่า การเมืองภาคประชาชนตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เติบโตมาพร้อมกับกรอบคิดแบบวัฒนธรรมชุมชน จนกลายเป็นการเมืองภาคประชาชนแนวชุมชนนิยมที่มีการก่อรูปเปลี่ยนร่างกรอบคิดแตกต่างกัน เช่น อ้างอิงกับชุมชน-ชาตินิยม-ราชาชาตินิยม ในขณะที่บางกลุ่มอ้างอิงความยุติธรรมและโอกาสทางสังคมที่เปลี่ยนไป ด้านความสัมพันธ์กับรัฐมีแนวโน้มจากด้านรัฐเป็นร่วมมือกับรัฐทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่ากลุ่มอำนาจใดเป็นผู้ได้อำนาจรัฐ ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการเมืองว่าด้วยการเมืองภาคประชาชน แต่ถึงกระนั้นการศึกษาที่ผ่านมาไม่ได้สะท้อนให้เห็นพลวัตพัฒนาการการเมืองภาคประชาชนกลุ่มต่างๆ ในบริบททางประวัติศาสตร์ที่มีปฏิสัมพันธ์อย่างแตกต่างหลากหลาย

คำสำคัญ: การเมืองภาคประชาชน, รัฐ, อุดมการณ์, การเคลื่อนไหวทางสังคม

Abstract

This article explores the literatures on people politics from 1970s to the present, focusing on the ideology, relations to the state and citizenship. The author discovers that, people politics from 1970s grew through the conceptual idea of culture community, transforming into the politics of communitarianism which has different directions, for example; some groups were favored to community and royal nationalism, whereas some others looked for a movement for equal rights and criticized the injustice structure. For people and the state relations, this work argues that there is a tendency which changes from resistance to the state to become cooperating with the state. This process depended upon a chance of such power groups to control the state power. This is a character of the people politics, however former works on politics did not reflect the dynamic formation of people politics in the context of Thai history which are complicated and composed of multiple relations.

Keywords: people politics, state, ideology, social movements.

บทนำ

หลายทศวรรษที่ผ่านมา วงวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ไทย ถกเถียงเกี่ยวกับปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวของประชาชนเพื่อเรียกร้องสิทธิหรือ มุ่งให้ความสนใจประเด็นปัญหานั้น ๆ ว่ามีความเกี่ยวเนื่องและมีผลกระทบต่อชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชนกลุ่มนั้น ๆ อย่างไร ปรากฏการณ์ดังกล่าวมักถูก เรียกขานกันว่าเป็นขบวนการของประชาชน (people movement) ซึ่งมีลักษณะเป็น การเมือง (politics) ที่สัมพันธ์กับการดำเนินนโยบายแห่งรัฐหรือการดำเนินการ ของผู้ใช้อำนาจรัฐหรือรัฐบาลที่ประชาชนคิดว่ามีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตนเอง ตั้งแต่ระดับชีวิตประจำวันจนถึงระดับประเทศ²

ความหมายข้างต้นมักจะให้คำอธิบายถึงคุณลักษณะของประชาชนกลุ่ม ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์หรือมีส่วนร่วมกับการปรากฏการณ์ดังกล่าวว่ามีลักษณะของความเป็น พลเมือง (citizenship) ที่ตื่นรู้ สนใจ และอยากเข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขในประเด็น ปัญหาที่เข้ามากระทบกับปริมณฑลของชีวิตส่วนตัว ชีวิตสาธารณะ และสังคม ที่ตนเองประสบอยู่

การเมืองภาคประชาชนมีชื่อเรียกหลายอย่าง บางครั้งก็ถูกใช้แทนที่และ ปะปนกันไปมา เช่น การเมืองภาคประชาชน การเมืองภาคพลเมือง การเมืองใหม่ ขบวนการทางสังคมร่วมสมัย ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (deliberative democracy) ประชาธิปไตยทางตรง ประชาธิปไตยแบบเข้มข้น (strong democracy) ประชาธิปไตยชุมชน ชุมชนาธิปไตย ประชาสังคม สังคมประชา สมัชชา สิทธิชุมชน เป็นต้น³ คำบางคำเคยถูกนำไปใช้ เป็นชื่อของพรรคการเมืองของแกนนำบางคนในกลุ่มที่เคยเคลื่อนไหวการเมืองบน ท้องถนนเพื่อต่อต้านการบริหารประเทศของรัฐบาลพรรคไทยรักไทยในปลาย ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตาม มีนักวิชาการหลายคนสนใจปรากฏการณ์ของการเมือง ภาคประชาชนตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา (เช่น ยุทธนา วุฒิปิติกุล และ สุพิตา เริงจิต, 2542: 91; ผาสุก พงษ์ไพจิตร ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, 2545: 1;

ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์, 2547; อภิชาติ สถิตินิรามัย และคณะ, 2556: 21 เป็นต้น) ซึ่งถือว่าเป็นสายธารการเติบโตขึ้นของจิตสำนึกทางการเมืองจากเหตุการณ์เดือนตุลาคม 2516 และ 2519 ที่พบว่า เกิดแนวคิด การทำงาน และขบวนการเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชนหลายระลอก และมีรูปแบบที่แตกต่างกันหลากหลาย

โดยสรุป เมื่อสำรวจงานเขียนทางวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มคำที่มีความหมายเกี่ยวกับการเมืองภาคประชาชนพบว่า ถูกผลิตขึ้นตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ในขณะที่บางคำที่คาบเกี่ยวกันนั้น ได้แก่ คำว่า “ประชาสังคม” (civil society) มีผู้นำเข้ามาใช้ครั้งแรกก่อนหน้านั้น 20 ปี⁴ อย่างไรก็ตาม นักวิชาการหลายคนมักจะเห็นว่า การเมืองภาคประชาชนและการเคลื่อนไหวในรูปแบบประชาสังคม ตั้งต้นที่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา ซึ่ง 1) ในระยะแรกเป็นการต่อสู้ทางการเมืองกับเผด็จการภายใต้อิทธิพลของกรอบคิดแบบมาร์กซิสต์ ก่อนทศวรรษ 2520 2) ปรับเปลี่ยนรูปแบบเป็นการต่อสู้กับรัฐทุนนิยมภายใต้กรอบคิดเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชน สิทธิชุมชน โดยการนำขององค์กรพัฒนาเอกชนในทศวรรษ 2520-2540 และ 3) เป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มต่างๆ เพื่อเป็นปฏิกริยาต่อการดำเนินการของรัฐหรือนโยบายของรัฐในปัจจุบัน ทศวรรษ 2540-2550

อย่างไรก็ตาม มิงงานเขียนของนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งที่เริ่มให้ความสนใจปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองตั้งแต่ที่พรรคไทยรักไทยและอนุพันธ์ของพรรคนี้ ขึ้นมาเป็นรัฐบาลรวมจนถึงการรัฐประหารเดือนกันยายน 2549 เป็นต้นมา ซึ่งปะทุเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ใหญ่โตและขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (พธม.) หรือคนเสื้อเหลือง และแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) หรือคนเสื้อแดง⁵ การเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนทั้งสองสีเสื้อ น่าจะก่อให้เกิดความหมายของการเมืองภาคประชาชนที่แตกต่างออกไปจากการเคลื่อนไหวของกลุ่มต่างๆ ที่เป็นปฏิกริยาต่อการดำเนินการของรัฐหรือนโยบายของรัฐ ดังที่เคยแบ่งยุคสมัยเอาไว้ข้างต้นด้วย ซึ่งอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2557: 93) เปรียบเทียบให้เห็นว่าข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองในรอบสามทศวรรษที่ผ่านมาว่ามีความแตกต่างกันตรงทศวรรษ 2530 เป็นการเรียกร้องสิทธิของชาวบ้านในการดูแลและจัดการ

ทรัพยากรที่ชาวบ้านใช้ร่วมกัน ส่วนข้อเรียกร้องในปัจจุบัน (ปลายทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา-ผู้เขียน) เป็นการเรียกร้องสิทธิที่เสมอภาคกันของพลเมืองแห่งรัฐเพื่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

และถึงแม้ว่าจะมีวิธีการวิเคราะห์การเมืองของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของสำนักกระดุมทรัพยากร สำนักกระบวนกรทางการเมือง และสำนักขบวนการทางสังคมใหม่ ที่มีมุมมองต่อการเคลื่อนไหวทางสังคมที่แตกต่างกัน และยุทธวิธีต่าง ๆ จะนำมาซึ่งความสำเร็จหรือล้มเหลวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในแต่ละบริบทได้แตกต่างกัน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) แต่มุมมองจากกรอบการวิเคราะห์ต่าง ๆ ก็สามารถอธิบายการเมืองภาคประชาชนในฐานะที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในบางมิติและมีลักษณะหยุดนิ่งเท่านั้น ไม่เห็นการปฏิสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงในเชิงประวัติศาสตร์ของการเมืองภาคประชาชนในยุคสมัยต่าง ๆ ได้อย่างเป็นพลวัต ซึ่งอาจจะทำให้มีความเข้าใจต่อความสลับซับซ้อนของการเมืองภาคประชาชนได้ไม่เพียงพอ โดยเฉพาะกับคำถามที่ว่า เงื่อนไขใดที่ทำให้อุดมการณ์และความสัมพันธ์กับรัฐของการเมืองภาคประชาชนกลุ่มหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปเมื่อบริบททางสังคมเปลี่ยน ในขณะที่ความเป็นพลเมืองถูกละเลยไม่กล่าวถึงจากสำนักคิดต่าง ๆ

หากพิจารณาตั้งแต่หลังเหตุการณ์เดือนตุลาคม 2519 ถือได้ว่าการขับเคลื่อนของขบวนการการเมืองภาคประชาชนเริ่มปรากฏเด่นชัดในสังคมไทยจนพัฒนาการมาถึงปัจจุบันนั้น มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ ความสัมพันธ์กับรัฐ และลักษณะของความเป็นพลเมือง บทความนี้สนใจสำรวจวรรณกรรมของ พัฒนาการการเมืองภาคประชาชนว่ามีลักษณะอย่างไร มีความแตกต่างคล้ายคลึงและนำไปสู่เป้าหมายเดียวกันหรือแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร ลักษณะของการเมืองภาคประชาชนมีความสัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างไร โดยจะศึกษาผ่านงานเขียนของนักคิดนักวิชาการแต่ละคนที่มีบทบาทในการนำเสนอแนวคิด “การเมืองภาคประชาชน” ซึ่งมีประเด็นความสนใจ 3 ประการ ได้แก่ อุดมการณ์ ความสัมพันธ์กับรัฐ และลักษณะของพลเมืองในการเมืองภาคประชาชนในสังคมไทย

การเมืองภาคประชาชนแบบชุมชนนิยม

เมื่อพิจารณาแนวคิดของผู้นำคนสำคัญของการขับเคลื่อนเรื่องประชาสังคมผ่านคำว่า “สังคมสมานภาพและวิชา” (ประเวศ วะสี, 2536) โดยมุ่งไปที่การหนุนให้ภาคสังคมหรือภาคประชาชนมีความเข้มแข็งและเกิดดุลยภาพทางสังคมขึ้นเป็น “สังคมสมานภาพ” ซึ่งก็คือ การพัฒนาให้เกิดความเข้มแข็งที่ชุมชน (Community Strengthening) เพราะชุมชนเป็นฐานเจดีย์ของพีระมิดของสังคมไทย โดยเรียกว่า ประชาธิปไตยชุมชน (วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2549)

นพ.ชูชัย ศุภวงศ์ ใน ชูชัย ศุภวงศ์ นพ. และยุวดี คาดการณ์ไกล บ.ก., 2540: 165) ก็ให้ความหมายของประชาสังคม โดยสรุปจากทรรศนะของนักคิดในสังคมไทยเอาไว้คือ เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สมัยใหม่และโลกาภิวัตน์มากขึ้น ทำให้เกิดการขยายตัวของชนชั้นกลาง มีองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรท้องถิ่นเกิดขึ้นจำนวนมาก และมีผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนที่ยากแก่การแก้ไข จึงนำไปสู่การก่อจิตสำนึกรวมหมู่ (civic consciousness) กันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (civic groups/organizations) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจ หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะหุ้นส่วนกัน (partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ เอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการโดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (civic network) ที่หลากหลาย

อย่างไรก็ตาม จะเห็นว่า คำอธิบายดังกล่าวดูเหมือนไม่เกี่ยวข้องกับการเมืองภาคประชาชนหรือการเคลื่อนไหวทางสังคม แต่ประชาสังคมที่เป็นกลุ่มจะยกระดับการเคลื่อนไหวเป็นขบวนการทางสังคมเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ในสังคมไทยเกิดขึ้น ซึ่งเกิดจากความไม่พอใจในระบอบรัฐสภาประชาธิปไตยและการก่อตัวขึ้นของธุรกิจการเมือง โดยมีจุดเด่นในการขับเคลื่อนเรื่องอัตลักษณ์ วิถีชีวิต สิ่งแวดล้อม และบทบาทของวาทกรรมเรื่องชุมชนซึ่งได้รับผลกระทบจากการเฟื่องฟูของระบบรัฐสมัยใหม่ เศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ และอำนาจของโลกาภิวัตน์ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ บ.ก., 2545: 22-28) กลุ่มที่เข้าร่วมขบวนการมีความหลากหลายเจกเช่นการเคลื่อนไหวทางสังคมระดับเล็กที่สุดคือ ระดับพื้นที่

หรือหมู่บ้านไล่ขึ้นมาจนถึงระดับจังหวัดและระดับประเทศที่เข้าไปสัมพันธ์กับนโยบายสาธารณะและรัฐในแต่ละระดับที่ภาคประชาชน/ภาคประชาสังคมเข้าไปข้องเกี่ยวหรือได้รับผลกระทบ (ชูชัย, 2540: 6-7) เช่น กลุ่มเกษตรกร อุดมการณ์ด้านพุทธศาสนาด้านประชาสังคม การศึกษาเพื่อความเป็นพลเมือง บทบาทหญิงชายกับการพัฒนาขบวนการประชาสังคม กฎหมายกับขบวนการประชาสังคม สื่อมวลชนกับการพัฒนาขบวนการประชาสังคม กลุ่มและองค์กรสาธารณประโยชน์ในสังคมไทย (กฤติยา อาชวนิจกุล และคณะ ใน อนุชาติ พวงสำลี และกฤติยา อาชวนิจกุล บ.ก., 2542: 1- 32)

จากการทบทวนการอธิบายและนิยามของการเมืองภาคประชาชนข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงจุดร่วมกันทางความคิดที่ว่า การเมืองภาคประชาชนมีความสัมพันธ์กับประชาสังคมและความเข้มแข็งของชุมชนที่มีทุนทางสังคมเศรษฐกิจการเมืองวัฒนธรรมที่เป็นฐานของประชาสังคมในขณะเดียวกันก็มองการเมืองภาคประชาชนมีลักษณะเป็นกลุ่มก้อนและเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาสาธารณะที่ทำให้ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ต้องลุกขึ้นมาแก้ไขปัญหาที่เป็นสาธารณะของตัวเองแต่ละกลุ่มไปโดยมองรัฐ ประชาธิปไตยแบบตัวแทน ทุนนิยม และโลกาภิวัตน์เป็นปัญหาร่วมของการเมืองภาคประชาชนในนิยามข้างต้น

อุดมการณ์การเมืองภาคประชาชนดังข้างต้นในช่วงทศวรรษ 2520 ถึงปลายทศวรรษ 2540 จึงน่าจะเรียกว่า อุดมการณ์การเมืองภาคประชาชนสำนักชุมชนนิยม ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดจากงานทางวิชาการเกี่ยวกับเศรษฐกิจ-วัฒนธรรมชุมชนในช่วงทศวรรษ 2520 จนถึงปลายทศวรรษ 2540 และกระจายเข้าไปสู่ในแวดวงการพัฒนาขององค์กรอิสระและองค์กรพัฒนาเอกชนของไทย ซึ่งผลิตงานเขียนเกี่ยวกับชุมชน ประชาสังคม และการเมืองภาคประชาชนตามอุดมการณ์นี้ โดยมีองค์กรที่สนับสนุนการดำเนินการอย่างสม่ำเสมอ เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม สถาบันพระปกเกล้า สมาองค์กรชุมชน สมาพัฒนาการเมืองภาคพลเมือง และกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม มีผู้วิจารณ์ความคิดของการเมืองภาคประชาชนของกลุ่มนี้ เอาให้หลากหลายประเด็น เช่น ตัวแบบประชาสังคมที่ถูกยกในภาพการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นสังคมอาทร การเมืองสมานฉันท์ โดยไม่ได้นำเสนอความขัดแย้งอาจเป็นข้อจำกัดในการอธิบายภาพรวมของสังคมไทย อย่างไรก็ตามแนวคิดชุมชนนิยม ก็เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มรากหญ้านอกจากชนชั้นกลางให้มีบทบาทในประชาสังคม (อดิพันธ์ เหมอินยัง, 2549) นอกจากนี้ยังมองกระแสโลกาภิวัตน์แบบด้านเดียว (globalization from above) ยังฉายภาพองค์กรภาคประชาชนในลักษณะที่เป็นหนึ่งเดียว ไม่สะท้อนความแตกต่างหลากหลายทั้งภายในและระหว่างสิ่งที่เรียกว่าประชาชน และยังมองอำนาจอธิปไตยและบทบาทของเทคโนโลยีสารสนเทศว่าเป็นสิ่งชั่วร้ายต่อขบวนการภาคประชาชน (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ใน ชัยวัฒน์ ธีระพินธุ์ 2547: 99-116) และอยู่ภายใต้มนต์เสน่ห์วัฒนธรรมชุมชน ซึ่งกลายเป็นเครื่องกีดขวางการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ที่จะเท่าทันการเปลี่ยนแปลงในชนบท อีกทั้งกรอบคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นกรอบคิดและการทำงานที่แข็งตัวจนไม่สามารถพัฒนาให้มีพลังที่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมได้ และยังไม่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านที่อยากมุ่งเปลี่ยนชีวิตและสภาพแวดล้อมให้ดีขึ้น (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2557: 95-105) ข้าถูกตั้งข้อสงสัยว่าจะนำไปสู่ความล้มเหลวของระบอบประชาธิปไตยหรือกลายเป็นเครื่องมือของการเมืองอนุรักษนิยมที่ต่อต้านระบอบประชาธิปไตยไปในที่สุด (อภิชาติ สถิตนิรามัย และคณะ, 2556: 21) เป็นต้น

ถึงแม้จะมีการวิพากษ์วิจารณ์การเมืองภาคประชาชนแบบสำนักชุมชนนิยมดังข้างต้น แต่อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2549) ยกตัวอย่างชาวนาชาวไร่ที่เรียกร้องในประเด็นสิทธิในการจัดการทรัพยากร การคัดค้านการก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ การบังคับใช้กฎหมายเรื่องที่ดิน และการเคลื่อนไหวเพื่อความก้าวหน้าของสังคมนั้นยังไม่ล้าสมัย อานันท์มองว่า พัฒนาการการเคลื่อนไหวภาคประชาชนที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่าสามารถยกระดับการเมืองและข้อเรียกร้องให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัย ซึ่งเปลี่ยนจากการเรียกร้องเพื่อความเป็นธรรมเฉพาะกลุ่มของตนเองไปสู่การเรียกร้องเพื่อความเป็นธรรมและยังยืนต่อสังคมโดยรวมและสะท้อนให้เห็นถึงการเรียกร้องต่อความก้าวหน้าทางสังคมด้วย ส่วนกรณีการเคลื่อนไหวของ

สมัชชาคนจน ก็แสดงให้เห็นว่า การเมืองภาคประชาชนของชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหวคือการสะท้อนความต้องการประชาธิปไตยที่จะต้องนำมาสู่การขยายพื้นที่ทางการเมืองมากกว่าการเลือกตั้งหรือการตรวจทุจริตคอร์รัปชันเท่านั้น ในขณะที่อุดมการณ์การเมืองภาคประชาชนแบบชุมชนนิยมที่เน้นประชาธิปไตยจากชุมชนฐานรากมีองค์การนำก็ติดอยู่กับกรอบคิดอุดมคติของวัฒนธรรมชุมชนเกินไป จนไม่สามารถเท่าทันการเปลี่ยนแปลงและเห็นข้อจำกัดของชาวบ้าน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541)

ถึงแม้จะมีข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่อการเมืองภาคประชาชนสำนักชุมชนนิยมในทศวรรษ 2520 ถึงปลายทศวรรษ 2530 แต่ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์ (2547: 56-57) พยายามชี้ให้เห็นว่าการเมืองภาคประชาชนในสังคมไทยในระยะดังกล่าวเป็นพลังที่มาเพียงครั้งทางและยังเป็นการต่อสู้ที่ยังอยู่ในระดับปฏิกิริยาตอบโต้ (reactive) ต่อการกระทำของรัฐที่ขึ้น ๆ ลง ๆ เท่านั้น ดังนั้น จึงสร้างวัฒนธรรมแบบการเมืองภาคพลเมืองแนวใหม่ที่มีการจัดองค์กรและเครือข่ายที่แสวงหาความร่วมมือกับรัฐ แทนที่การค้านรัฐหรือการมุ่งประท้วงหรือคัดค้านเป็นปฏิกิริยากับรัฐบาลอย่างเดียว ชัยวัฒน์มองว่ารูปแบบนี้จะเป็นการเมืองภาคประชาชนที่มีคุณภาพ การอธิบายเช่นนี้จึงเริ่มเห็นแนวทางว่า การเมืองภาคประชาชนไม่จำเป็นต้องเป็นการต่อต้านรัฐ แต่สามารถร่วมมือกับรัฐได้เช่นกัน เช่นเดียวกับแนวทางของนักคิดอื่นๆ ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกัน ก็ได้เสนอรูปแบบการเมืองภาคประชาชนที่ร่วมมือกับรัฐ ดังเช่นแนวคิด สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขาโดยประเวศ วะสี สมัชชาสุขภาพและการพัฒนานโยบายสาธารณะอย่างมีส่วนร่วมโดยสำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ สภาองค์กรชุมชนและสภาพัฒนาการเมืองภาคพลเมืองโดยสถาบันพระปกเกล้า เป็นต้น ก็ล้วนสะท้อนความคาบเกี่ยวและร่วมมือกับรัฐทั้งสิ้น⁸

การเมืองภาคประชาชนแนวชุมชนนิยมที่เคยเป็นปฏิกิริยากลับกกลายมาร่วมมือกับรัฐ ในข้อวิจารณ์พบว่า มันไม่สามารถขึ้นกับกลไกตลาดเสรีตามแนวคิดเสรีนิยมใหม่ และไม่สามารถเดินตามแนวทางบริโภคนิยมของระบบทุนโลกาภิวัตน์อย่างไร้ขอบเขตได้ และหากรัฐบาลมีแนวโน้มที่จะช่วงชิงมวลชนขององค์กรพัฒนาเอกชนและกลุ่มประชาชนในระดับรากหญ้า และนโยบายของพรรคการเมืองต่าง ๆ

มีแนวโน้มที่จะสลายลักษณะให้รวมหมู่ในการแก้ปัญหาของประชาชนเหลือแต่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม ซึ่งสถานการณ์เช่นนี้ จะทำให้พลังของการเมืองภาคประชาชนทรุดลง (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2548: 200-222) ในขณะที่การนำขององค์กรพัฒนาเอกชนได้จูงจูงชาวบ้านเอาไว้ในโชติตรวนของวัฒนธรรมชุมชนที่ปลดการเมือง มีลักษณะร่วมมือกับรัฐและมีท่าทีไม่คัดค้านรัฐประหาร ตลอดจนการกลบเกลื่อนปัญหาความไม่เป็นประชาธิปไตยด้วยการเข้าร่วมกับกระบวนการปฏิรูปสังคมที่รัฐจัดขึ้น (เว็บไซต์ประชาไท, 18 กันยายน 2553)

ในขณะที่สุรางค์รัตน์ (2544) พบว่า รัฐปรับตัวโดยใช้แนวคิดประชาสังคมในการรักษาสถานภาพ รัฐสามารถช่วงชิงวาทกรรมเรื่องประชาสังคมมาได้ เนื่องจากวาทกรรมหลักเรื่องประชาสังคมของนักกิจกรรมไทยมีจุดอ่อนเชิงทฤษฎีที่ยอมให้รัฐเข้ามาบีบปราบซึ่งส่งผลให้ประชาสังคมของรัฐกลายเป็นแนวคิดหลัก และทำให้เกิดการแบ่งขบวนการประชาสังคมไทยเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่สนับสนุนรัฐและต่อต้านรัฐ ซึ่งจะทำให้ขบวนการประชาสังคมไทยอ่อนแอ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2557: 95-105) ก็วิจารณ์เอาไว้ว่าพัฒนาการเคลื่อนไหวของประชาชนมีการเคลื่อนไหวภายใต้เป้าหมายทางการเมืองที่ถูกผนวกเป็นนโยบายของรัฐมากขึ้น ประกอบกับความเข้มแข็งของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงโดยชนชั้นนำที่พยายามกักขังให้ชนบทดำรงอยู่ในวิถีพอเพียง ซึ่งส่งผลกระทบที่จำกัดขอบเขตการเคลื่อนไหวของชาวบ้านไม่ให้ก้าวข้ามไปสู่การเมืองโดยตรง

จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนบทบาทของการเมืองภาคประชาชนแนวชุมชนนิยมจากเดิมที่เป็นปฏิริยาต่อต้านรัฐหลังทศวรรษ 2520 ได้กลายเป็นสร้างความร่วมมือกับรัฐเมื่อเข้าสู่ปลายทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา หรือกล่าวได้ว่าหลังรัฐประหาร 2549 ข้อวิพากษ์ชี้ให้เห็นว่า มันคือการฉ้อฉลความหมายการเมืองภาคประชาชนไปจากประชาชนโดยกลุ่มชนชั้นนำ ชนชั้นกลาง องค์กรพัฒนาเอกชน และรัฐ ซึ่งมีการปรับความหมายและเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์รัฐเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเคลื่อนไหวทางการเมือง และมีแนวโน้มกลายเป็นขบวนการที่ขัดขวางกระบวนการประชาธิปไตย ในขณะเดียวกันก็จูงจูงภาพลักษณ์ของประชาชนโดยเฉพาะสามัญชนไม่ให้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่กระทบรัฐ อันเกิดจากภาวะสับสนหว้งในการต่อรองกับการเมืองในระบบรัฐสภา

ประเด็นเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองในสังคมไทยที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชนนั้น ก็ได้มีการถกเถียงกันว่า ลักษณะของความเป็นพลเมืองที่เข้าร่วมในการเมืองภาคประชาชนนั้นเป็นอย่างไร หรือถามอีกอย่างหนึ่งว่า ความเป็นพลเมืองในการเมืองภาคประชาชนของสังคมไทย มีอยู่หรือไม่ ประเด็นดังกล่าว มักจะมองสังคมไทยว่าเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมในระบบอุปถัมภ์ที่สำนึกของประชาชนยังคงเป็นนายกับบ่าวอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบท ในขณะที่ในเมืองของสังคมไทยเป็นแหล่งที่เอื้อให้เกิดลักษณะของความเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้น ซึ่งไม่ใช่ปัจเจกชนนิยม และมีความรู้สึกต้องการเข้าร่วมในการจัดการกับประเด็นปัญหาสาธารณะที่มีผลกระทบต่อชีวิตผู้คนในเมือง โดยจะเข้าร่วมมีบทบาทกับรัฐหรือต่อต้านรัฐก็ได้ (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2556)

อย่างไรก็ตาม งานแนวชุมชนนิยมก็พยายามนำเสนอให้เห็นภาพการรวมกลุ่มของคนในชนบทเป็นประชาสังคมที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาในกิจกรรมสาธารณะของสังคมตั้งแต่ระดับชุมชนขึ้นไป ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการรวมกลุ่มเป็นประชาสังคมในรูปองค์กรชุมชนต่าง ๆ ก็สะท้อนลักษณะของคนในชนบทว่ามีความเป็นพลเมือง ตื่นตัว มีจิตสาธารณะ จิตอาสา สำนึกกับบ้านเกิด เช่นเดียวกันกับคนในเมือง ซึ่งประชาสังคมในชนบทนั้นก็เป็นการรวมกลุ่มที่ทำให้เกิดการพัฒนาเป็นการเมืองภาคพลเมืองที่มีคุณภาพได้ (ประเวศ วะสี, 2536; ทศพล สมพงษ์, 2556)

การอธิบายความเป็นพลเมืองของทั้งสองแนวทางทั้งในเมืองและชนบท มองว่าการสร้างความเป็นพลเมืองต้องเอาชนะอุปสรรคทางวัฒนธรรมที่ฝังรากลึกในบุคลิกและพฤติกรรมของคนในสังคมไทย เช่น ระบบอุปถัมภ์ ระบบตลาดและทุนเสรี อำนาจอรัฐและทุนที่เข้มแข็ง อิทธิพลของโลกาภิวัตน์ ความขัดแย้งภายในกลุ่มชนบท รวมถึงการพัฒนาความรู้สึกปัจเจกชนนิยมให้เกิดสำนึกพลเมืองของคนในเมืองให้เพิ่มขึ้น

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2545) ได้อธิบายความแตกต่างของลักษณะความเป็นพลเมืองในประชาสังคม 2 ประเภทไว้ คือ 1) ประชาสังคมในฐานะที่เป็นกลุ่มหรือองค์กรอาสาสมัครมักมองรัฐในแง่ดีและมีแนวโน้มช่วยขยายอำนาจรัฐให้มี

มากขึ้น มักมีชุมชน (community) เป็นฐานของการดำเนินกิจกรรม และมักมีภาพของความ เป็นพลเมือง (citizenship) แบบที่สนใจ ตื่นตัวและมีจิตสำนึกสาธารณะที่เข้าไปร่วมกิจกรรมในชุมชนท้องถิ่น (a participatory citizen) ในฐานะที่เป็นหน้าที่ของพลเมือง (civic duty) ซึ่งเป็นลักษณะพลเมืองที่สอดคล้องกับการเมืองภาคประชาชนของประชาสังคมแบบชุมชนนิยมที่มักจะสะท้อนการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะของสังคม และเป็นการทำงานร่วมกับภาคอื่น ๆ เช่น ภาครัฐและภาควิชาการตามแนวคิดสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา

ไชยรัตน์มองว่า ความหมายของประชาสังคมข้างต้นคับแคบกว่าความหมายของ 2) ประชาสังคมในฐานะที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่จะตั้งข้อสงสัยกับความเป็นกลางและความสามารถของรัฐในการตอบสนองข้อเรียกร้องของประชาชน และมีความพยายามท้าทายอำนาจรัฐโดยใช้พื้นที่สาธารณะ (public sphere) ที่มากกว่าชุมชนเป็นฐาน ประชาสังคมเช่นนี้มีลักษณะความเป็นพลเมืองที่ตื่นตัวและมีจิตสำนึกทางการเมืองสูง (a politicized citizen) ลักษณะของพลเมืองประเภทนี้จะสะท้อนผ่านขบวนการการเมืองภาคประชาชนบนท้องถนนของสมัชชาคนจนหรือเครือข่ายหนี้สินชาวนา สมัชชาเกษตรกรรายย่อยที่มีการรวมตัวกันในพื้นที่ที่มากกว่าชุมชนหรือจังหวัด แต่เป็นการรวมตัวเพื่อต่อรองกับรัฐในพื้นที่สาธารณะของสังคมไทย เป็นต้น โดยประชาชนจะมีบทบาทอย่างเข้มข้นมากกว่าซึ่งจะเป็นประชาธิปไตยแบบพลเมือง (civil democracy) และการเมืองประชาธิปไตยก็คือการเมืองของพลเมือง (civil politics) และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ก็คือ ขบวนการเคลื่อนไหวของพลเมือง (civil social movement) นั่นเอง ด้วยลักษณะเช่นนี้จะทำให้ประชาสังคมของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่จะเป็นประชาสังคมที่สิ้นไหล ไม่หยุดนิ่งและมีความเป็น “ประชาสังคมที่กำลังจะเป็น” (civil society ‘to come’) (อ้างแล้ว: 87-89)

นิธิ (2551) เองก็อธิบายว่าประชาชนก่อน พ.ศ.2540 ที่ร่วมอยู่ในการเคลื่อนไหวในประเด็นนโยบายสาธารณะต่างๆ ก็มีสำนึกอย่างเต็มเปี่ยมถึงความเป็น “พลเมือง” ของตน หมายความว่าแม้ฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของตนอาจต่ำต้อย แต่ก็มิสละสิทธิเหนือความเป็นชาติเท่าเทียมกับผู้อื่น จึงมีความเท่าเทียมกับคนอื่น ๆ ทั้งหมดในฐานะ “พลเมือง” ของชาติเดียวกัน สำนึกเช่นนี้

เป็นสำนึกใหม่ในช่วงนั้น โดยเฉพาะในหมู่ประชาชนระดับรากหญ้าเช่นกัน ยิ่งกว่านั้น เพราะประชาชนระดับรากหญ้าเข้าไม่ถึง “พื้นที่” สาธารณะอื่นๆ เช่น สื่อ ระบบ การศึกษา หรือเวทีสาธารณะลักษณะต่างๆ จึงจำเป็นที่ผู้เคลื่อนไหวต้องใช้ “พื้นที่” ทางกายภาพโดยตรง

อย่างไรก็ตาม นิธิไม่ได้ชี้ให้เห็นว่า ความเป็นพลเมืองตามความหมาย ของนิธิเป็นพลเมืองประเภทที่หนึ่งหรือประเภทที่สองดังข้อเสนอของไชยรัตน์ หรือไม่ว่า แต่พอทำความเข้าใจได้ว่า นิธิกำลังกล่าวถึงการเคลื่อนไหวของประชาชน ที่เรียกร้องความเท่าเทียมของความเป็นพลเมืองที่อยู่เหนือหรือมากไปกว่า การรวมตัวของประชาชนในชุมชนซึ่งก็มีลักษณะร่วมมือกับรัฐเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในมิติเวลาการเกิดขึ้นของการเมืองภาคประชาชน จะเห็นว่า ตั้งแต่ทศวรรษ 2520-2540 การเคลื่อนไหวของประชาชนตามแนวชุมชน นิยมที่ต่อต้านหรือคัดค้านกับรัฐ รวมจนถึงอาจจะไม่มีทัศนคติต่อรัฐในลักษณะ ดังกล่าว แต่เป็นการเคลื่อนไหวที่เรียกร้องสิทธิและความเป็นธรรมทางสังคม ในประเด็นที่ได้รับผลกระทบ แต่เมื่อระยะเวลาเคลื่อนเข้าสู่ทศวรรษ 2540 ถึง ตอนปลาย การเคลื่อนไหวได้แตกออกเป็นสองแนวทางคือ ประเภทแรกเป็นกลุ่ม ประชาสังคมที่รวมตัวกันเคลื่อนไหวทางการเมืองที่มีลักษณะร่วมมือกับรัฐ ซึ่งจะ ไม่เห็นการเคลื่อนไหวในรูปแบบการเมืองบนท้องถนน แต่มีลักษณะการจัดเวทีระดม ความเห็นในสถานที่ต่างๆ ในขณะที่การเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชน ในลักษณะที่ไชยรัตน์เรียกว่าเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ เช่น สมัชชาคนจนเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมต่อประเด็นนโยบาย สาธารณะที่เข้ามากระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ อาชีพ ความยากจนและการใช้ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีลักษณะเป็นการเมืองบนท้องถนน ซึ่งสรุปได้ว่า ข้อวิพากษ์ต่างๆ มักพุ่งตรงไปที่การเมืองประเภทแรกที่มีลักษณะ ร่วมมือกับรัฐนั้น จะถูกลดทอนความเป็นการเมือง มีลักษณะความเป็นพลเมือง ที่เชื่อต่อรัฐ มีแนวโน้มขัดขวางประชาธิปไตย และไม่เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง ทางเศรษฐกิจและสังคมของไทยเช่นที่การเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชน ประเภทที่สองมีมากกว่า

ข้อสังเกตต่อไปคือ เมื่อเข้าสู่หลังเหตุการณ์รัฐประหาร พ.ศ.2549 แล้ว การเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชนทั้งสองรูปแบบยังคงอยู่ แต่มีการเคลื่อนไหวใหม่ๆ เกิดขึ้นซึ่งไม่อาจสามารถอธิบายได้ด้วยชุดความคิดเดิมของการเมืองภาคประชาชนตามแบบชุมชนนิยมเท่านั้น แต่มีการเมืองภาคประชาชนบางประเภทได้แปลงรูปเปลี่ยนร่างและนำไปสู่รูปแบบการเมืองภาคประชาชนที่ใหญ่โตขึ้น

การเมืองภาคประชาชนเชิงสัมพัทธ์: อุดมการณ์ชุมชน-ชาตินิยม-ราชาชาตินิยมกับวาทกรรมไพร่-อำมาตย์

การเมืองภาคประชาชนแบบชุมชน-ชาตินิยม-ราชาชาตินิยม

เริ่มต้นจากคำอธิบายของสายชล สัตยานุรักษ์ (ใน เกรียงศักดิ์ เซษฐ์วัฒนวิช บ.ก., 2557: 35-73) ซึ่งวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของอุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่เป็นรากฐานความคิดและจิตใจของชนชั้นกลางในการเคลื่อนไหวทางการเมือง สายชลอธิบายถึงการเมืองไทยในบริบทที่ขาดกลไกเชิงสถาบันในการตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจอย่างมีประสิทธิภาพนั้น ชนชั้นกลางเลือกใช้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมในการต่อสู้ทางการเมือง โดยในทศวรรษ 2510 ใช้อุดมการณ์ราชประชาสมาสัยในการต่อสู้กับผู้นำทหาร ในระยะทศวรรษ 2530-2550 ชนชั้นกลางก็เคลื่อนไหวภายใต้อุดมการณ์พ่อแห่งชาติเพื่อขับไล่ผู้นำกองทัพและกลุ่มทุนใหญ่ที่เริ่มจะผูกขาดอำนาจทางการเมือง รวมถึงสนับสนุนระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขที่หวังอาศัยอำนาจทางการเมืองของพระมหากษัตริย์และตุลาการภิวัตน์ในการเปลี่ยนผู้ปกครอง และในทศวรรษ 2550 ที่มีการต่อสู้ทางการเมืองของกลุ่มเคลื่อนไหวทางการเมืองของสองกลุ่ม แกนนำคู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่ายต่างนำเอาอุดมการณ์ราชประชาสมาสัยกลับมาใช้อีกครั้ง แต่ต่างให้ความหมายไปในทิศทางที่ตอบสนองต่อผลประโยชน์และอุดมการณ์ทางการเมืองของตน สายชลสรุปว่า ปฏิสัมพันธ์ระหว่างปฏิบัติการทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปก็มีความสัมพันธ์กับอุดมการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

เช่นเดียวกับเก่งกิจ กิติเรียงลาภ และเควิน ฮิววิตสัน (2552) และเก่งกิจ กิติเรียงลาภ (2552) ที่อภิปรายปรากฏการณ์ของการเมืองภาคประชาชนในยุครัฐบาลพรรคไทยรักไทยข้างต้น ที่ชี้ให้เห็นว่า แม้ว่าจะมีการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการทางสังคมมากขนาดไหนก็ตาม แต่ก็ได้หมายความว่า การต่อสู้เหล่านั้นจะมีเป้าหมายที่นำไปสู่การพัฒนาประชาธิปไตยเสมอไป เนื่องจากไม่ใช่การรวมตัวทางการเมืองผ่านอัตลักษณ์ “ชนชั้น” ดังเช่นการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนก่อนทศวรรษ 2540 อีกต่อไป แต่การเคลื่อนไหวทางการเมืองในปัจจุบัน เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ที่หันไป 1) ยอมรับอัตลักษณ์แบบ “ชุมชน” และ “ชาติ” ส่งผลให้ขบวนการเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะสร้างแนวร่วมข้ามชนชั้นที่เป็นปฏิปักษ์ต่อประชาธิปไตยมากกว่าที่จะเคลื่อนไหวอย่างเป็นอิสระ 2) ขบวนการมีแนวโน้มที่จะหดเล็กลงเมื่อรัฐมียุทธศาสตร์ทางนโยบายที่มีประสิทธิภาพในการลดทอนความขัดแย้งทางสังคมลงไปได้ เช่นกรณีขบวนการเกษตรกรในชนบทและขบวนการแรงงานในเมืองภายใต้รัฐบาลพรรคไทยรักไทย และ 3) ขบวนการเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะพึ่งพิงองค์กร ปัญญาชน ทรัพยากร โครงการทางการเมือง และอุดมการณ์ของชนชั้นนำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของอุดมการณ์ “ชุมชน-ชาตินิยมที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำ” ในฐานะที่เป็นประเด็นทางความคิดและการทำความเข้าใจโลกทั้งหมดของ “การเมืองภาคประชาชน” ในประเทศไทย นับตั้งแต่ “หลัง 2535” เป็นต้นมา ซึ่งในช่วงหลังปี 2540 ขบวนการภาคประชาชนส่วนใหญ่ อ้างอิงและผลิตซ้ำพระราชอำนาจนำในการแก้ไขวิกฤตผ่านเศรษฐกิจพอเพียงของสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างกว้างขวาง และดังที่เราจะเห็นได้ในกรณีการเคลื่อนไหวเพื่อถวายคืนพระราชอำนาจและการเรียกร้อง “การเมืองใหม่” ซึ่งเป็นการเมืองแบบเผด็จการของขบวนการพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยนับตั้งแต่ปี 2549 เป็นต้นมา กล่าวโดยสรุปแล้ว ขบวนการที่เคลื่อนไหวมักจะมีจุดจบลงด้วยการทำแนวร่วม/พึ่งพิง/ประนีประนอมทั้งในแง่ของมวลชนและอุดมการณ์กับกลุ่มพลังอนุรักษ์นิยมที่มีอิทธิพลเหนือรัฐ เช่น กองทัพ ศาล และสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในที่สุด

การอธิบายดังกล่าวเมื่อนำมาวิเคราะห์การเมืองภาคประชาชนของกลุ่มคนเสื้อเหลือง สะท้อนให้เห็นการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมจนกลายเป็นการเมืองภาคประชาชนในแนวชุมชน-ชาตินิยม-ราชาชาตินิยม ซึ่งข้อเสนอของหลายคนมักมองว่าคนเสื้อเหลืองส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลางระดับกลางหรือชนชั้นกลางเก่า ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2553; 2554) และอภิชาติ สถิตนิรามัย และคณะ (2556) อธิบายให้เห็นเงื่อนไขของการเกิดกลุ่มคนเสื้อเหลือง โดยเฉพาะนิธิได้อธิบายว่า เกิดจากผลกระทบทางเศรษฐกิจที่ต่อเนื่องมาจากวิกฤตเศรษฐกิจตั้งแต่ทศวรรษ 2540 ประกอบกับการหลั่งไหลเข้ามาของแรงงานภาคการผลิตเพิ่มขึ้น ทำให้รายได้ของชนชั้นกลางเก่าหดลง ในขณะที่นโยบายแทรกแซงราคาพืชผลการเกษตรของรัฐบาลทักษิณ ถึงแม้เกษตรกรจะได้ประโยชน์ แต่ผู้บริโภคที่เป็นชนชั้นกลางระดับกลางกลับต้องจ่ายในราคาแพงขึ้น

นิธิให้ข้อสังเกตว่า นโยบายแทรกแซงสี้อของทักษิณ ก็น่าจะเป็นการเข้าไปทำลายเครื่องมือในการต่อรองกับรัฐของชนชั้นกลางระดับกลางขึ้นไป ในขณะที่นโยบายประชานิยมไม่ได้เป็นประโยชน์กับชนชั้นกลางระดับกลาง โดยเฉพาะที่อยู่ในเมือง ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้ชนชั้นกลางระดับกลางรู้สึกถึงความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ และมีความสัมพันธ์กับความเหลื่อมล้ำทางวัฒนธรรมในการใช้ชีวิต ภายใต้รายได้ที่เพิ่มขึ้นไม่ทันต่อการจะบริโภคสินค้าทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีอย่างรวดเร็วและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ก็เพิ่มมากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับชนชั้นกลางระดับบน ในขณะที่รัฐในขณะนั้นก็ป้อนนโยบายให้กับชนชั้นกลางระดับล่างที่เป็นตัวแสดงใหม่ในสังคมไทย ชนชั้นกลางระดับกลางจึงอยู่ในภาวะอิหฺลักก็เหลือที่รับไม่ได้กับความเสมอภาคดังกล่าว จึงเรียกร้องระเบียบแห่งช่วงชั้นทางสังคมแบบดั้งเดิมที่เขาคุ่นเคยและมั่นคงกลับคืนมา โดยอิงเข้ากับสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการจัดช่วงชั้นทางสังคมแบบเดิม

อภิชาติและคณะได้สรุปว่า เสือเหลืองเป็นกลุ่มชนชั้นกลางเก่าที่ได้ประโยชน์จากการเติบโตทางเศรษฐกิจตั้งแต่แผนฯ 1 (2504) ที่ผูกพันกลุ่มเข้ากับความรู้สึกรักเจ้า-เกลียดทักษิณและเกลียดการเลือกตั้ง ที่ไม่ใช่เพราะปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมแต่เป็นเพราะปัจจัยทางอุดมการณ์ที่กลุ่มเชื่อมโยงกับความเชื่อมั่นทางการเมืองที่มีต่อสถาบันทางการเมืองแบบประเพณี (สถาบันกษัตริย์และเครือขาย) ซึ่งอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2557) ชี้ให้เห็นว่า นี่เป็นรัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมของชนชั้นนำไทยในสมัยนั้น ที่ส่งผลให้เกิดการเติบโตของพลเมืองภายใต้พระบรมโพธิสมภาร ในขณะที่กลุ่มชนชั้นกลางเก่ามีเครื่องมือที่หลากหลายในการต่อรองกับรัฐ เช่น สื่อ นักวิชาการ โดยไม่ต้องพึ่งการเลือกตั้ง การเป็นคนเสือเหลืองจึงเป็นปฏิกิริยาต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองที่เอื้อให้กลุ่มชนชั้นกลางใหม่ได้รับประโยชน์นั่นเอง

สรุปแล้ว ปรากฏการณ์ของกลุ่มคนเสือเหลืองที่แสดงการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนหลังทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา จึงเป็นการเมืองภาคประชาชนแบบชุมชน-ชาตินิยม-ราชาชาตินิยม ที่มีการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ที่อิงเข้ากับความเป็นชาติและสถาบัน โดยเป็นกลุ่มการเมืองภาคประชาชนที่น่าจะอนุมานได้ว่าส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนชั้นกลางเก่าหรือชนชั้นกลางระดับกลางขึ้นไปที่เสียประโยชน์หรือไม่ได้ประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคมตั้งแต่ พ.ศ.2540 และนโยบายของพรรคการเมืองที่มาเป็นรัฐบาล ซึ่งเอื้อให้กับกลุ่มชนชั้นกลางระดับล่างมากกว่า

การเมืองภาคประชาชนในวาทกรรมไพร่-อำมาตย์

การเมืองภาคประชาชนในหัวข้อนี้ หมายถึงกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ หรือคนเสื้อแดง การศึกษาเรื่องนี้มีอยู่ไม่มากนัก แต่ปรากฏในหนังสือเรื่อง ประชาธิปไตยคนไทยไม่เท่ากันของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2557) ซึ่งอธิบายว่าเกิดจากการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมที่เปลี่ยนชาวนาดั้งเดิมเป็นเกษตรกรเชิงพาณิชย์และมีแรงงานนอกภาคการเกษตร

ที่เป็นแรงงานนอกระบบจำนวนมาก ทำให้ชนบทไทยมีฐานะความเป็นอยู่ที่ค่อย ๆ ดีขึ้น ก่อให้เกิดการเติบโตขึ้นของชนชั้นใหม่ (ชนชั้นกลางระดับล่าง-ผู้เขียน) ซึ่งอาศัยอยู่ทั้งในเมืองและชนบท ในบริบททางการเมืองก็ทำให้ชนชั้นกลางระดับล่างก่อเกิดสำนึกความเป็นพลเมืองใหม่มีความรู้สึกและต้องการเป็นหุ้นส่วนทางการเมืองที่สามารถกำหนดชะตากรรมของตนเองผ่านเครื่องมือเดียวที่ทรงประสิทธิภาพที่สุดของกลุ่มเสื้อแดงนั่นคือ การเลือกตั้ง ดังนั้น รัฐประหารจึงเท่ากับไปทำลายและปฏิเสธความเป็นพลเมืองใหม่ของกลุ่มเสื้อแดงและทำลายเครื่องมือของพวกเขาในการเชื่อมโยงกับการเมืองเพื่อชิงทรัพยากรให้กับกลุ่มตน อภิชาติ สถิตินิรามัย และคณะ (2556) ก็กล่าวว่า ถึงแม้จะมีความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ความยากจนที่ห่างกันทางรายได้อย่างมาก ระหว่างชนชั้นกลางระดับกลางขึ้นไปกับชนชั้นกลางระดับล่าง แต่ก็ไม่ได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งทางการเมือง แต่คือความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจ ถูกดูหมิ่นเหยียดหยามจากคนอื่น รู้สึกว่าไม่มีความยุติธรรมว่าสังคมมีการแบ่งชนชั้นและปัญหาสองมาตรฐานที่สูญเสียไปเมื่อเกิดการรัฐประหาร จนเกิดวาทกรรมไพร่-อำมาตย์ขึ้นมามากกว่า

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2557) ชี้ชวนให้เราเห็นความสำคัญของการวิเคราะห์และศึกษาระบบอบอรรณความรู้สึกของกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ที่เรียกว่าคนเสื้อแดงว่าบริบททางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองไทยทำให้เกิดกลุ่มชนชั้นใหม่ที่มีความต้องการและความหวังต่อการเลื่อนชั้นและโอกาสทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองใหม่ๆ ในขณะที่โครงสร้างชุดเดิมของไทยที่สืบต่อตกทอดมาถึงปัจจุบันได้เหนี่ยวรั้งความหวังของกลุ่ม ในขณะที่เดียวกันประสบการณ์ชีวิตในสังคมไทยได้ส่งสมออารมณ์ความรู้สึกอยู่ดีธรรมและกตจีพพวกเขาไว้ด้วยวาทกรรมทางชนชั้นอย่างเหยียดหยามและกักขังไม่ให้เขาเปลี่ยนแปลง ระบบอบอรรณและความรู้สึกของชนชั้นกลางระดับล่างจึงปะทุขึ้นเมื่อสิ่งที่เขาหวังกับโอกาสใหม่ๆ ได้ถูกทำให้พังทลายลงไป โดยเริ่มรวมตัวเป็นพลเมืองที่ติดข้ามชนชั้น (ปันแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2555) ซึ่งยุคติ มุกดาวิจิตร (2552) มองว่าคนเสื้อแดงทำให้ทักษิณ ชินวัตรเป็นสัญลักษณ์ของอุดมการณ์ทางนโยบายที่เขาชื่นชอบ

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2557: 93) เปรียบเทียบให้เห็นว่าข้อเรียกร้องของ ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองในรอบสามทศวรรษที่ผ่านมามีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ในทศวรรษ 2530 เป็นการเรียกร้องสิทธิของชาวบ้านในการดูแลและ จัดการทรัพยากรที่ชาวบ้านใช้ร่วมกัน ส่วนข้อเรียกร้องในปัจจุบันเป็นการเรียกร้อง สิทธิที่เสมอภาคกันของพลเมืองแห่งรัฐ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในระยะ 30 ปีที่ผ่านมา แสดงให้เห็นการเกิดกลุ่มชนชั้นกลาง ระดับล่างที่มีความต้องการทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมจนถึงหวังต่อ การเลื่อนสถานภาพที่มีมากขึ้น แต่โครงสร้างทางสังคมเศรษฐกิจการเมืองชุดเดิม อันเป็นซากที่หลงเหลือจากระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบได้เหนี่ยวรั้งความเปลี่ยนแปลง หรือไม่เข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว และเข้าไปดับความหวังของกลุ่มชนชั้น กลางระดับล่าง ความรู้สึกที่เก็บกดและความหวังจึงเป็นระบอบอารมณความรู้สึก ที่ปะทุขึ้นกลายเป็นความขัดแย้งทางการเมืองที่คนเสื้อแดงเรียกร้องเพื่อเข้ามาเป็น ส่วนหนึ่งของกระบวนการเป็นชาติของไทย จากเดิมที่ไม่เคยได้รับการเหลียวแล อรรถจักร์จึงเรียกร้องให้รอเวลาให้ชนชั้นนำปรับตัวที่จะต้องยอมรับพื้นที่ทางการเมือง ของชนชั้นกลางใหม่เพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเป็นชาติด้วย

การเมืองภาคประชาชนเชิงสัมพัทธ์

ความขัดแย้งสองสีเสื้อที่กลายเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชน ครั้งใหญ่นั้น การศึกษาของอภิชาติ สถิตนิรามัย และคณะ (2556) แสดงให้เห็นถึง ความแตกต่างทางอุดมการณ์ของคนเสื้อเหลืองและเสื้อแดงที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมที่ก่อให้เกิดกลุ่มชนชั้นกลางระดับล่าง ที่เป็นกลุ่มใหญ่ในสังคมไทย และมีความต้องการเข้าไปสัมพันธ์กับโครงสร้าง ที่เปลี่ยนแปลงไป นโยบายประชานิยมจึงกลายเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับความต้องการ ของกลุ่ม ในขณะที่ความอยุติธรรมจากการรัฐประหารได้ทำลายการเลือกตั้ง ซึ่งเป็น เครื่องมือขึ้นลำดับขั้นเดียวของชนชั้นกลางระดับล่างที่มีต่อโอกาสทางสังคมที่มากขึ้น ในขณะที่การซื้อเสียงและระบบอุปถัมภ์เป็นมายาคติที่สังคมและชนชั้นนำได้

ครอบงำไว้ การรวมตัวของกลุ่มชนชั้นกลางระดับล่างและร่วมกับชนชั้นอื่นๆ อย่าง ตัดข้ามความเป็นชนชั้นจึงกลายเป็นการเมืองภาคประชาชนของคนเสื้อแดง ในขณะที่กลุ่มคนเสื้อเหลืองได้ประโยชน์จากพัฒนาการของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองแต่เดิม โดยมีเครื่องมือในการต่อรองกับรัฐที่ไม่ใช่การเลือกตั้ง จึงพยายาม รักษาผลประโยชน์และเน้นไปที่ประชาธิปไตยแบบตรวจสอบแทน

การศึกษาทั้งของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2557) กับอภิชาติ สถิตนิรามัย และคณะ (2556) ทำให้เข้าใจได้ว่า โครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองที่เปลี่ยนแปลง ไปในสังคมไทยทำให้เกิดปฏิริยาต่อรัฐบาลที่แตกต่างกันของคนเสื้อเหลือง ที่สนับสนุนรัฐบาลจากการรัฐประหาร ในขณะที่เสื้อแดงต่อต้านการรัฐประหารและ เรียกร้องให้คืนเครื่องมือเดียวในการสร้างความยุติธรรมและโอกาสทางสังคมให้กับ พวกเขาคือการเลือกตั้ง

สรุปได้ว่า ความสัมพันธ์กับรัฐของการเมืองภาคประชาชน เริ่มต้นตั้งแต่ การเป็นแนวคิดที่อยู่นอกรัฐ มีท่าทีที่เป็นขั้วตรงข้ามกับรัฐ โดยอาศัยกรอบของ แนวทางชุมชนนิยมเพื่อเรียกร้องสิทธิของชุมชนในประเด็นต่างๆ ที่นโยบายรัฐ กระบอบไปถึง แต่เมื่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองเปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา การเมืองภาคประชาชนได้แตกออกเป็นสองแนวทางที่สัมพันธ์ กับรัฐ ซึ่งยังคงมีทั้งที่ต่อรอง ขัดแย้งเป็นปฏิริยากับรัฐ กับร่วมมือกับรัฐ

ในขณะที่ปรากฏการณ์ความขัดแย้งของการเมืองสองสีเสื้อ ได้ทำให้เห็น มิติใหม่ๆ ของการเมืองภาคประชาชนที่ต่อต้านรัฐ แต่ก็พบว่า การเคลื่อนไหว ดังกล่าวมีความแตกต่างกันซึ่งอยู่ภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้าง ทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ทำให้คนเสื้อเหลือง ปรับเปลี่ยนอุดมการณ์หรือความหมายที่เข้าไปสัมพันธ์กับรัฐในแง่ของการใช้ อุดมการณ์ชุมชน-ชาตินิยม-ราชาชาตินิยมมาเป็นเครื่องมือในการเคลื่อนไหว ทางการเมือง ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งเรียกร้องความยุติธรรมและโอกาสทางเศรษฐกิจ การเมืองสังคมในรูปแบบการเมืองภาคประชาชนที่เข้าหาทศวรรษใหม่-อำมาตย์ภายใต้ การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างดังกล่าวที่ได้รับแต่ถูกทำลายลงด้วยการรัฐประหาร

เมื่อพิจารณาในมิติทางประวัติศาสตร์ของการเมืองภาคประชาชนที่สัมพันธ์กับรัฐ ก็สรุปได้ว่า ก่อนทศวรรษ 2540 เป็นการเมืองภาคประชาชนที่ต่อรองกับรัฐเท่านั้น ซึ่งอาจจะมีบางกลุ่มที่มีบทบาทนำ เช่น องค์การพัฒนาเอกชนและใช้กรอบคิดการเมืองภาคประชาชนแบบชุมชนนิยม โดยเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มประชาชนกลุ่มต่าง ๆ แต่มีลักษณะร่วมมือกับรัฐ

แต่อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา เริ่มมีมิติใหม่ของการอธิบายการเมืองภาคประชาชนมากยิ่งขึ้น เมื่อการเมืองภาคประชาชนทั้งสองฝั่งมีลักษณะสัมพันธ์กับพรรคการเมืองที่ฝ่ายตนเองสนับสนุนในการได้อำนาจรัฐที่แตกต่างกัน กล่าวคือ การเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชนทั้งสองฝั่งมีลักษณะแบบสัมพันธ์ เมื่อพรรคไทยรักไทยและพรรคอนุพันธ์ได้อำนาจรัฐ เสื้อแดงก็จะสนับสนุนในขณะที่เสื้อเหลืองต่อต้าน ในทางกลับกัน เมื่อคณะรัฐประหารยึดอำนาจรัฐและ/หรือพรรคประชาธิปัตย์เข้ามาสู่อำนาจรัฐ เสื้อเหลืองก็จะสนับสนุน ในขณะที่เสื้อแดงก็จะต่อต้าน

ประเด็นที่ต้องพิจารณาต่อไปคือ การเมืองภาคประชาชนทั้งสองสีเสื้อมีความเป็นพลเมืองอย่างไร จะพบว่า ลักษณะความเป็นพลเมืองของกลุ่มคนเสื้อเหลืองและแดง มีลักษณะที่ตัดข้ามชนชั้นและตัดข้ามความเป็นชนบทและเมืองเป็นการรวมตัวของกลุ่มคนที่แตกต่างหลากหลายสภาพด้วยกัน แต่นักวิชาการหลายคน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2555; ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2555; อภิชาติ สถิตนิรามัย และคณะ, 2556 และอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2557) ก็มองตรงกันว่ากลุ่มคนส่วนใหญ่ของคนเสื้อเหลืองคือ กลุ่มชนชั้นกลางระดับกลางขึ้นไป ในขณะที่กลุ่มคนเสื้อแดงส่วนใหญ่คือ คนชั้นกลางระดับล่าง ในทุกกลุ่มได้ประโยชน์และเสียประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมของไทยตั้งแต่ พ.ศ.2540 แตกต่างกัน สำนึกความเป็นพลเมืองของสองกลุ่มจึงก่อเกิดขึ้นไม่เหมือนกันด้วยเช่นกัน กล่าวคือ กลุ่มคนเสื้อเหลืองมีความตื่นตัวทางการเมืองเป็นพลเมืองที่มีปฏิริยาต่อโลกาภิวัตน์ ทุนข้ามชาติ และประชาธิปไตยแบบตัวแทน ซึ่งถูกวิจารณ์ว่ามีแนวโน้มที่จะขัดขวางกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตย ในขณะที่กลุ่มคนเสื้อแดงมีความตื่นตัวทางการเมือง เป็นพลเมืองที่มีปฏิริยาต่อการ

รัฐประหารที่ทำลายการเลือกตั้งที่เป็นเครื่องมือสำคัญของกลุ่มที่จะเอื้อให้เกิดโอกาสทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมของกลุ่มได้

ไชยรัตน์ (2551) อธิบายให้เห็นว่าการเลือกตั้งใน พ.ศ.2544, 2548 และ 2550 ถือเป็นภาระทางการเมือง ไม่ใช่ใช้สิทธิพลเมืองในระบบประชาธิปไตย เพราะต้องการปรับเปลี่ยนหรือทำให้ระบบการแบ่งแยกการรับรู้ทางการเมืองที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยเกิดอาการสะดุด เพื่อนำไปสู่การแบ่งแยกการรับรู้ทางการเมืองชุดใหม่ที่ยอมรับเสียงของผู้เลือกตั้งในชนบทในฐานะที่เป็นภาษาพูด การอธิบายของไชยรัตน์ เช่นนี้ จึงเป็นการเปิดพื้นที่หรือข้อถกเถียงใหม่เกี่ยวกับความขัดแย้งทางการเมืองที่ไม่ได้มองแค่เรื่องศีลธรรมหรือผลประโยชน์หรือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองที่แบ่งคนออกเป็นสองสีเสื้อเท่านั้น แต่ได้นำวิธีการวิเคราะห์แนวสุนทรียศาสตร์เข้ามาในการศึกษาเรื่องความเป็นพลเมืองของการเมืองภาคประชาชนด้วย

โดยสรุป ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคม ส่งผลให้ความเป็นพลเมืองของการเมืองภาคประชาชนในกลุ่มคนสองสีเสื้อมีกำเนิดและลักษณะของการตื่นตัวทางการเมืองที่มีปฏิกิริยาต่อผู้ได้อำนาจรัฐแตกต่างกัน และมีลักษณะถูกนำไปใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองของการต่อสู้ของกลุ่มชนชั้นนำทั้งสองฝ่าย ในขณะเดียวกันลักษณะความเป็นพลเมืองของกลุ่มเคลื่อนไหวทางการเมืองในปัจจุบันยังมีลักษณะเป็นการกระทำทางการเมืองที่ไชยรัตน์มองว่าไม่ใช่สิทธิของความเป็นพลเมือง

ผู้เขียนเห็นว่า การเมืองภาคประชาชนที่ถูกชนชั้นนำใช้เป็นเครื่องมือนั้นเป็นข้อเท็จจริงที่ไม่อาจปฏิเสธได้ อย่างไรก็ตาม ก็คงปฏิเสธไม่ได้ว่า อุดมการณ์นำ (hegemony) ของชนชั้นนำมีส่วนผลักดันให้ความรู้สึกของกลุ่มการเมืองภาคประชาชนมีความสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวทางการเมืองของทั้งสองสีเสื้อ แต่ก็ได้ไม่ได้หมายความว่า กลุ่มการเมืองภาคประชาชนไม่มีกระบวนการต่อรองหรือสร้างอุดมการณ์ปฏิบัติการ (practical ideology) ของตนเองเพื่อต่อรองกับชนชั้นนำกลุ่มอยู่ ซึ่งน่าจะมิงานศึกษาประเด็นนี้ต่อไปในอนาคต

นอกจากนั้นผู้เขียนเห็นว่า การที่ไชยรัตน์อธิบายให้เห็นว่าการกระทำของกลุ่มคนทั้งสองสีเสื้อเป็นการกระทำทางการเมืองไม่ใช่เป็นสิทธิของพลเมืองนั้นอาจจะเป็นคำกล่าวที่ดูรุนแรงเกินไป หากเราพิจารณาจากสถานการณ์ทางสังคมที่ความเป็นพลเมืองสามารถปรับเปลี่ยนและเป็นเครื่องมือในการแสดงหรือกระทำทางการเมืองเพื่อขู่อัตลักษณ์ของกลุ่มที่ตนเองสังกัดได้เช่นเดียวกัน โดยมีเงื่อนไขว่าต้องไม่ใช่การกระทำทางการเมืองที่ไม่มีลักษณะของการขัดขวางกระบวนการของประชาธิปไตยและก่อให้เกิดความรุนแรงขึ้น

บทสรุป: การเมืองภาคประชาชนสู่การเมืองของประชาชน?

การสำรวจวรรณกรรมเรื่องการเมืองภาคประชาชน ชี้ให้เห็นว่า ภายใต้อารมณ์ของการเปลี่ยนแปลงที่เคลื่อนไหวเข้าสู่โลกสมัยใหม่ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาใหม่ๆ ในหลาย ๆ ด้านตามมา การรวมตัวกันแก้ไขปัญหาและพยายามเข้าไปปรับเปลี่ยนนโยบายหรือต่อรองกับรัฐจึงเป็นเรื่องสำคัญจำเป็นในรูปของประชาสังคมที่เป็นการเมืองภาคประชาชนทั้งในเมืองและชนบท ความสำคัญของการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนที่อยู่นอกรัฐเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมือง โดยมีพื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่ทางการเมือง จึงเป็นตัวสะท้อนถึงลักษณะความเป็นพลเมืองที่มีเพิ่มขึ้นของประชาชนในสังคมไทยไม่มากนัก

อย่างไรก็ตาม การศึกษาที่ผ่านมา นอกเหนือจากข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ ข้างต้นแล้ว ผู้เขียนมีความเห็นว่า การศึกษาการเมืองภาคประชาชนที่ผ่านมา ยังมองในภาพรวมและมักจะสะท้อนความเป็นเอกภาพของการเมืองภาคประชาชนในแต่ละกลุ่มมากเกินไป จนเหมือนเป็นการเมืองภาคประชาชนในอุดมคติที่มีแต่ความสวยงามสร้างสรรค์ ดังเช่นการเมืองภาคประชาชนในทัศนะแบบชุมชนนิยม-ราชาชาตินิยม หรือมองการเมืองภาคประชาชนของทั้งสองกลุ่มสีเสื้ออย่างเป็นเอกภาพเกินไป จนทำให้ไม่เห็นความแตกต่างหลากหลาย ขัดแย้งและต่อรองกันภายในกลุ่มเดียวกันที่มีความแตกต่างหลากหลายของสถานภาพของกลุ่ม ชนชั้น ฯลฯ

การศึกษาวิพากษ์การเมืองภาคประชาชนบางด้าน ถึงจะให้ภาพการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับรัฐ ที่เสมือนมีแนวโน้มร่วมมือและส่งเสริมบทบาทของรัฐ จนลดอำนาจของภาคประชาชนหรือทำให้การเมืองภาคประชาชนปลอดการเมือง แต่ก็ยังขาดมุมมองของการเมืองเรื่องการเมืองภาคประชาชนที่สัมพันธ์กับผู้ได้อำนาจรัฐในแต่ละช่วงสมัยของประวัติศาสตร์การเมือง เช่น อาจจะมีคำถามต่อไปว่า การขึ้นมาเป็นรัฐบาลของพรรคการเมืองที่ต่างชั่วคราวซึ่งดำรงอยู่ในสังคมไทยมานานใหญ่ตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมานั้น ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนบทบาทของกลุ่มการเมืองภาคประชาชนแต่ละกลุ่มที่จะเข้าไปสัมพันธ์กับรัฐในลักษณะเช่นไร มีเงื่อนไขหรืออิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองสังคมใดที่แวดล้อมต่อลักษณะความสัมพันธ์ที่จะเกิดขึ้นหรือไม่

การอธิบายการเมืองภาคประชาชนที่ผ่านมา มักจะสะท้อนให้เห็นการเพิ่มขึ้นของความเป็นพลเมืองของกลุ่มโดยผ่านการอธิบายการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองสังคม ถึงแม้จะชี้ให้เห็นว่าความเป็นพลเมืองที่ตื่นตัวทางการเมืองที่อยู่ในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีความสำคัญในโลกปัจจุบันมากกว่าความเป็นพลเมืองที่อยู่ในฐานะกลุ่มหรือองค์กรที่ทำหน้าที่พลเมืองของรัฐ และการเป็นพลเมืองที่ส่งเสริมกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยมีความสำคัญกว่าการเป็นพลเมืองที่มีแนวโน้มขัดขวางกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยและสร้างความรุนแรง คำอธิบายเช่นนี้เป็นการอธิบายให้เห็นความแตกต่าง แต่ไม่อาจเห็นถึงปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อกันได้ รวมจนถึงเป็นการอธิบายที่แยกให้เห็นความเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกันอย่างขาวกับดำระหว่างสองฝั่งเท่านั้น

นอกจากนั้น การศึกษาการเมืองภาคประชาชนที่ผ่านมายังเป็นมุมมองในระดับบนของสังคมไทย โดยไม่ได้สะท้อนภาพการเมืองภาคประชาชนในระดับภูมิภาคหรือจังหวัดที่มีความแตกต่างหลากหลายแต่ดำรงอยู่ร่วมกันและไม่อาจจะแบ่งได้เพียงกลุ่มการเมืองแค่สองสี่เลื้อแบบชั่วคราวข้าม และมีปฏิสัมพันธ์ที่เลือกใช้ประโยชน์จากอุดมการณ์หรือปฏิบัติการของสถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐ ราชการ นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อเอื้อต่อการเคลื่อนไหวของบางกลุ่มเท่านั้น

ในพื้นที่หนึ่ง ๆ จะพบว่ามียุคต่าง ๆ ที่แตกต่างกันหลากหลายอย่างมาก เช่น ด้านอุดมการณ์ทางการเมือง แนวความคิดเรื่องการพัฒนา โลกทัศน์ ฯลฯ ซึ่งไม่สามารถทำความเข้าใจเพียงลักษณะและพัฒนาการของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่ต้องเข้าใจลักษณะและพัฒนาการของกลุ่มต่าง ๆ ที่ผ่านเส้นทางชีวิตทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองจนคลี่คลายมาถึงปัจจุบัน และในระหว่างทางนั้นก็必有ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างสลับซับซ้อนและตัดข้ามกันไปมาอย่างซับซ้อน รวมจนถึงสัมพันธ์กับอำนาจรัฐราชการ เอกชน ฯลฯ จนเกิดเป็นภาพของพลวัตทางการเมืองภาคประชาชนที่ไม่ใช่คู่ปฏิสัมพันธ์เพียงคู่เดียวในพื้นที่หนึ่ง ๆ เท่านั้น

ลักษณะของความเป็นพลเมืองของประชาชนก็อาจจะมียุคมองต่อชีวิต โลกทัศน์ที่เป็นพลวัตอันสะท้อนกลับไปกลับมาระหว่างความเป็นพลเมืองของรัฐ พลเมืองที่ต้านรัฐ พลเมืองที่ต้านกันเองระหว่างกลุ่มการเมืองภาคพลเมือง พลเมืองที่ตื่นตัวมีสำนึกทางการเมือง พลเมืองที่มีสันติวิธีหรือใช้ความรุนแรง หรือเป็นพลเมืองที่นิ่งเฉยหรือกระตือรือร้น ซึ่งขึ้นอยู่กับบริบททางประวัติศาสตร์และการขึ้นมาเป็นผู้กุมอำนาจรัฐที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงสมัยที่กลับไปกลับมาไม่แน่นอนก็ได้

การศึกษาการเมืองภาคประชาชนที่ผ่านมา มักจะให้ความสำคัญต่อกลุ่มที่ถือว่าเป็นการเมืองภาคประชาชนว่าเข้าไปสัมพันธ์กับนโยบายหรือประเด็นปัญหาทางสังคมที่มีต่อรัฐอย่างไร และแต่ละกลุ่มก็อ้างว่าเป็นการเคลื่อนไหวในนามประชาสังคม ที่เป็นการเมืองของภาคประชาชน จนกระทั่งการเคลื่อนไหวในแต่ละกลุ่มเกิดการปะทะ ขัดแย้งโดยใช้ความรุนแรงต่อกลุ่มตรงข้าม ดังกรณีของขบวนการคนเสื้อเหลือง และคนเสื้อแดง ปัญหาของการศึกษาที่ผ่านมา จึงยังไม่ได้สนใจเกี่ยวกับการก่อตัวพัฒนาการและที่มาของกลุ่มพลังทางสังคมกลุ่มต่าง ๆ อย่างเป็นประวัติศาสตร์ ซึ่งน่าจะทำให้เกิดความเข้าใจการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ว่าดำรงอยู่และปรับตัวต่อจุดพลิกผัน (break point) ในช่วงเปลี่ยนผ่าน (transforms) ทางเศรษฐกิจ สังคมการเมือง โดยมีการปรับเปลี่ยนความหมายและการเคลื่อนไหวในรูปของการเมืองภาคประชาชนอย่างเป็นพลวัต จนก่อรูปก่อร่างขึ้นมาในปัจจุบันได้อย่างไร

ประเด็นสุดท้าย การศึกษาต่าง ๆ มักเริ่มต้นความสนใจการเมืองภาคประชาชนในฐานะเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นและพัฒนาขึ้นมาเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคม แต่ยิ่งขาดการศึกษาที่วางอยู่บนฐานของพื้นที่หนึ่ง ๆ ซึ่งหากให้ความสนใจจะพบว่าในพื้นที่หนึ่ง ๆ นั้นประกอบด้วยกลุ่มทางสังคมมากมายที่มีความแตกต่างกันหลาย และมีการรวมตัวกันที่อาจเรียกว่าการเมืองภาคประชาชนที่แตกต่างกันขึ้นมาได้ ซึ่งน่าจะสะท้อนให้เห็นพลวัตของพัฒนาการการเมืองภาคประชาชนภายในกลุ่มและปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มการเมืองภาคประชาชนระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในฐานะผู้กระทำการทางสังคม

ดังนั้น หากเริ่มต้นศึกษาจากพื้นที่หนึ่งเป็นฐาน เราจึงไม่อาจที่จะศึกษาการเมืองภาคประชาชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่คิดว่ามีบทบาทสำคัญต่ออาณานิคมบริเวณนั้น ๆ ได้เพียงบางกลุ่มเท่านั้น เนื่องจากไม่อาจมีกลุ่มใดผูกขาดความเป็นการเมืองภาคประชาชนเข้าไว้ในเฉพาะกลุ่มของตนเองว่ามีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมเท่านั้น แต่การเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มต่าง ๆ ในพื้นที่น่าจะแสดงถึงพลวัตที่มุ่งสนใจ (concerning) ต่อประเด็นปัญหาที่มีมากมายหลากหลาย

การศึกษา “การเมืองของประชาชน” (politics of people) ของการเมืองภาคประชาชน (people politics) กลุ่มต่าง ๆ ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับกาลและเทศะอย่างสลับซับซ้อน จึงมีความสำคัญมากกว่าที่จะศึกษา “การเมืองภาคประชาชน” ที่ให้เพียงภาพที่แข็งทื่อตายตัวอยู่ภายใต้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มหนึ่ง ๆ หรือคู่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน และน่าจะสามารถฉายภาพอนาคตและสิ่งที่พึงปรารถนาเพื่อจะก้าวให้พ้นมายาคติที่แต่ละกลุ่มสร้างขึ้นให้กันและกันได้ต่อไปข้างหน้า

เชิงอรรถท้ายบท

- 1 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา
- 2 โปรดดูการให้ความหมายเกี่ยวกับการเมืองภาคประชาชนในความหมายต่าง ๆ ซึ่งก็เป็นไปในทางสอดคล้องใกล้เคียงกันได้ เช่น ธเนศวร์ เจริญเมือง (2551) เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2548) นุชนาฏ จันทวิเศษ (บ.ก. 2550) สันติสุข โสภณสิริ (บ.ก. 2544) สถาบันพระปกเกล้า (2553) และเอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2556) เป็นต้น
- 3 การเมืองภาคประชาชน (โปรดดูใน เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2548) การเมืองภาคพลเมือง (โปรดดูใน เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2556; ทศพล สมพงษ์, 2556: 169-190 ซึ่งเป็นบทที่อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชาสังคมกับการเมืองภาคพลเมือง) การเมืองใหม่ ขบวนการทางสังคมร่วมสมัย (โปรดดูใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, 2545) ประชาธิปไตยชุมชน (โปรดดูใน วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2549; สถาบันพระปกเกล้า, 2553) ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (โปรดดูใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545) ประชาธิปไตยแบบเข้มข้น ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (โปรดดูใน ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์, 2547) เป็นต้น
- 4 ผู้ที่นำเข้ามาใช้ครั้งแรกคือ สุรพงษ์ ชัยนาม พุดประมาณ พ.ศ.2524-2525 (“บทสัมภาษณ์ ดร.เกษียร เตชะพีระ” ใน ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคาการณ์ไกล บ.ก., 2540: 121) ในขณะที่อดิโนท์ เหมอนยัง (2549: 19) กล่าวว่า เป็นข้อเขียนของสุรพงษ์ ชัยนาม เมื่อปี 2524 ในปาจารยสาร (ปีที่ 8 ฉบับที่ 6 ธันวาคม 2524) โดยสุรพงษ์นำเสนอและอธิบายงานของแอนโตนิโอ กรัมสกี นักคิดนักต่อสู้ชาวอิตาลี เพื่อเสนอแนวทางให้กับอดีตผู้นำ นักศึกษาฝ่ายซ้ายที่กำลังจะออกมาจากป่าว่า มีหนทางอื่นในการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นไปโดยสันติวิธี
- 5 คำศัพท์ของ อภิชาติ สถิตินิรามัย และคณะ (2556) ซึ่งหมายถึง พรรคพลังประชาชน และพรรคเพื่อไทย
- 6 ได้แก่ ประภาส ปันตบแต่ง (2553) นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2551; 2554 และ 2555) ยุคติ มุกดาภิธร (2552) เก่งกิจ กิติเรียงลาภ (2552) เก่งกิจ กิติเรียงลาภ และเควิน ชิววี่ตัน (2552) อภิชาติ สถิตินิรามัย และคณะ (2556) อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2557) และสายชล สัตยานุรักษ์ (2557)

- 7 บทความนี้ขอเรียกคำศัพท์ต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องคล้ายคลึงกับการเมืองภาคประชาชนกันอย่างรวมๆ ไว้ก่อนว่า การเมืองภาคประชาชน (people politics)
- 8 โปรดดูการดำเนินงาน เอกสารหรือรายงานวิจัยต่างๆ ที่หน่วยงานเหล่านี้ได้ผลิตขึ้นมา

บรรณานุกรม

- แก่งกิจ กิติเรียงลาภ. 2552. ปัญญาชนชุมชน-ชาตินิยม และกระบวนการก่อตัวของกลุ่มก้อนทางประวัติศาสตร์แบบชุมชน-ชาตินิยมที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำ 'หลัง 2535'. *รัฐศาสตร์สาร ฉบับครบรอบ 30 ปี*. 1: 250-340.
- แก่งกิจ กิติเรียงลาภ และเควิน ฮิววิตัน. 2552. บทวิพากษ์ "การเมืองภาคประชาชน" ในประเทศไทย: ข้อจำกัดของแนววิเคราะห์และยุทธศาสตร์การเมืองแบบ 'ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่'. *ฟ้าเดียวกัน*. 7 (เมษายน-มิถุนายน): 120-55.
- ใจ อึ้งภากรณ์ และคณะ. 2549. *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประชาธิปไตยแรงงาน.
- ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์. 2547. *มองอนาคตการเมืองไทยกับทิศทางประชาธิปไตยโลก: บทวิเคราะห์ว่าด้วยประชาสังคมกับการเมืองภาคประชาชนผ่านวิถีดิจิทัลเชิงกระบวนการ*. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยระบบสังคมและสุขภาพ.
- ชูชัย ศุภวงศ์ นพ. 2540. *แนวคิด พัฒนาการและข้อพิจารณาเกี่ยวกับประชาสังคมไทย*. หนังสือชุดประชาสังคม ลำดับที่ 4 สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ชูชัย ศุภวงศ์ นพ. และยุวดี คาดการณ์ไกล (บ.ก.). 2540. *ประชาสังคม: ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2545. *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: วิชาษา.

_____. 2551. *สุนทรียศาสตร์กับการเมืองภาคประชาชน*. สนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ. รายงานการวิจัย. โครงการจัดพิมพ์และเผยแพร่ผลงานวิจัย คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ลำดับที่ 3.

ทศพล สมพงษ์. 2556. *พัฒนาการและการพัฒนาประชาสังคม*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

ธเนศวร์ เจริญเมือง. 2548. *แนวคิดว่าด้วยความเป็นพลเมือง*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

_____. 2551. *พลเมืองเข้มแข็ง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: วิชาษา.

ธีรยุทธ บุญมี. 2547. *ประชาสังคม*. กรุงเทพฯ: สายธาร.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2555. เลือเหลือเป็นใครและออกมาทำไม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1278919534&catid=02. เข้าถึง 31 มกราคม 2558

_____. วันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2551. การเมืองภาคประชาชน. *มติชนรายวัน*. 31(11090).

นุชนาฏ จันทวิเศษ (บ.ก.). 2550. *ทำการเมืองภาคพลเมืองในท้องถิ่นไทย: ความท้าทายแห่งยุคสมัย. การประชุมวิชาการประชาสังคม ทำการเมืองภาคพลเมืองในท้องถิ่นไทย: ความท้าทายแห่งยุคสมัย* วันที่ 18-19 พฤศจิกายน 2549 ณ โรงแรมปรีณิพัลเลศ มหานคร กรุงเทพฯ. โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่ (HPL) สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (LDI).

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. 2541. *การเมืองบนท้องถนน: 99 วันสมัชชาคนจน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก.

_____. 2552. *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮนริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.

_____. 2553. ประภาส ปิ่นตบแต่ง: ทำไมเราจึงต้องทำความเข้าใจคนเสื้อแดง. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.prachatai.com/node/28418/talk>. เข้าถึงเมื่อ 31 มกราคม 2558.

ประเวศ วะสี. 2536. *แนวคิดและยุทธศาสตร์ สังคมสมานูภาพและวิชา*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลด์คิมทอง.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และคณะ. 2555. *พัฒนาการจิตสำนึกและปฏิบัติการทางการเมืองของชาวเสื้อแดงในจังหวัดเชียงใหม่*. รายงานการวิจัยในชุดโครงการทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) แผนงานสร้างเสริมการเรียนรู้กับสถาบันอุดมศึกษาไทย เพื่อการพัฒนานโยบายสาธารณะที่ดี (นสธ.), สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (PPSI).

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ. 2545. *วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย. โครงการพลวัตเศรษฐกิจการเมืองไทย พ.ศ.2543*. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์มบุ๊กส์).

พลเดช ปิ่นประทีป นพ. (บ.ก.). 2551. *ชุมชนเข้มแข็งและประชาสังคม 20 ปี มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา*. กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์.

ยุกติ มุกดาวิจิตร. 2552. *คนเสื้อแดงกับรัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย*. *วิภาษา* 3(2): 5-13.

ยุทธนา วรณปิติกุล และสุพิตา เริงจิต (เรียบเรียง). 2542. *สำนักพลเมือง: ความเรียงว่าด้วยประชาชนบนเส้นทางประชาสังคม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม (CIVICNET).

วิทยาลัยการจัดการทางสังคม. 2549. *ต้นทางชุมชน ชุมชนประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

เว็บไซต์ประชาไท. 18 กันยายน 2553. *เสวนาโต๊ะกลม: ทบทวนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในประเทศไทย (พร้อมบทวิจารณ์)*. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.prachatai.com/journal/2010/09/31134> เข้าถึงเมื่อ 31 มกราคม 2558.

สถาบันพระปกเกล้า. 2553. *ประชาธิปไตยชุมชน: กลไกขับเคลื่อนภาคพลเมืองที่เข้มแข็ง*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

- สันติสุข ไสภณสิริ (บ.ก.). 2544. *วิถีสังคมไท: สรรนิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ ชุดที่ 4 ประชาสังคมกับวัฒนธรรมชุมชน*. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- สายชล สัตยานุรักษ์. 2557. อุดมการณ์ชาตินิยมกับการเคลื่อนไหวทางการเมืองของชนชั้นกลางไทย. *มนุษยศาสตร์สาร*. 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม): 35-73.
- สุรางรัตน์ จำเนียรพล. 2544. *การสร้างประชาสังคมโดยรัฐ: การปรับตัวของรัฐไทย*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. 2548. *การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- อดิพันธ์ เหมื่อนยัง. 2549. *แนวทางการพัฒนาประชาสังคมตามแนวคิดของ 2 ผู้นำความคิด: ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี และศาสตราจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อนุชาติ พวงสำลีและกฤติยา อาชวนิจกุล (บ.ก.). 2542. *ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง*. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อภิชาติ สถิตนิรามัย และคณะ. 2556. *ทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย*. เชียงใหม่: ลีอคิดิน ดีไซน์เวิร์ค. สนับสนุนโดย แผนงานสร้างเสริมนโยบายสาธารณะที่ดี (นสธ.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. 2557. *ประชาธิปไตย คนไทยไม่เท่ากัน*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2549. *วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจในเศรษฐกิจไร้วัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2556. *การเมืองของพลเมือง: สู่สหธรรมใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: คบไฟ.